

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ВАСИЛЕНКО ДМИТРО ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 343.126 + 343.131 + 343.132

**ОБМЕЖЕННЯ ОКРЕМИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС
ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті внутрішніх справ

Науковий керівник кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Галаган Олександр Іванович**, Київський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент **Погорецький Микола Анатолійович**, Служба Безпеки України, заступник начальника управління

кандидат юридичних наук, професор **Молдаван Валеріан Васильович**, Міжгалузевий інститут управління, перший проректор Міжгалузевого інституту управління

Захист відбудеться „24” жовтня 2008 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 в Київському національному університеті внутрішніх справ (03035, Київ-35, Солом'янська площа, 1)

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського національного університету внутрішніх справ (03035, Київ-35, Солом'янська площа, 1)

Автореферат розісланий „12” вересня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І. Казміренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В період побудови правової держави конституційні права і свободи громадян не повинні порушуватися. Однак, кримінальне судочинство являє собою одну зі сфер діяльності держави і її органів, у якій допускається застосування заходів процесуального примусу різного ступеня аж до обмеження конституційних прав людини.

Права людини можуть бути обмежені, тільки в суворо встановлених законом межах. Обмеження прав людини відбувається в різних сферах правового регулювання. Найбільшою мірою це властиво кримінально-правовій сфері.

Заходи процесуального примусу можуть застосовуватися до цих учасників кримінального судочинства, навіть до потерпілого (наприклад, привід, передбачений ст. ст. 72, 135, 136 КПК України). Держава, регулюючи кримінально-процесуальні відносини, особливо в сфері застосування заходів процесуального примусу, зобов'язана обмежувати права людини в кримінально-правовій сфері, зводячи примус до мінімального рівня, достатнього для виконання завдань кримінального судочинства.

В науці кримінально-процесуального права приділялась увага дослідженню питань примусу. Зазначеній проблемі присвятили дослідження українські та зарубіжні процесуалісти і криміналісти: Ю. П. Аленін, А. Н. Ахпанов, Л. В. Бажанов, В. П. Бахін, Д. І. Бедняков, Р. С. Белкін, В. І. Галаган, О. І. Галаган, В. В. Гевко, Ю. М. Грошевой, Ю. В. Данченко, Л. І. Даньшина, Е. О. Дідоренко, А. Я. Дубинський, П. С. Елькінд, З. Д. Єнікєєв, М. В. Жогін, В. С. Зеленецький, З. З. Зінатуллін, А. В. Іщенко, Л. М. Карнеєва, Н. С. Карпов, Е. Д. Коваленко, З. Ф. Коврига, І. Н. Коз'яков, П. В. Коляда, М. В. Костицький, В. Н. Корнуков, Ф. М. Кудін, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Малярєнко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, В. Т. Нор, О. А. Осауленко, І. Л. Петрухін, П. П. Пилипчук, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, М. І. Сірій, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, В. Т. Томін, Л. Д. Удалова, Ф. Н. Фаткуллін, М. А. Чельцов, В. С. Чистякова, О. О. Чувільов, С. А. Шейфер, В. П. Шибіко та інші вчені.

Проте, не дивлячись на інтенсивність та широкий спектр досліджень, присвячених примусу в кримінальному судочинстві, а саме в його досудових стадіях, більшість з них відбувалась через призму інших наукових проблем, тому багато питань в цій сфері залишаються ще не вирішеними та дискусійними.

У зв'язку з цим автор особливу увагу приділяє теоретичним основам державного примусу в кримінальному судочинстві, відносить теоретико-правові основи застосування заходів державного примусу взагалі та обґрунтованість кримінально-процесуального примусу до основних засад кримінального судочинства.

Переважає більшість заходів процесуального примусу застосовуються в досудових стадіях кримінального процесу. Те ж саме стосується слідчих і інших процесуальних дій, що містять елементи кримінально-процесуального примусу.

Тому є всі підстави говорити про кримінально-процесуальний примус на досудових стадіях кримінального процесу, тобто не тільки в стадії досудового розслідування, але і в стадії порушення кримінальної справи.

Зазначене обумовлює актуальність теми дисертації, її комплексного аналізу з позицій захисту прав людини і громадянина в кримінальному процесі, а також забезпечення ефективної діяльності органів досудового розслідування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено згідно з тематикою пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та наукових установ МВС України на період 2004–2009 роки, які затверджено наказами від 30 червня 2002 року № 635 МВС України „Про заходи щодо організації проведення науково-дослідних робіт та впровадження їх результатів в практичну діяльність органів внутрішніх справ України” та від 05 липня 2004 року № 755 „Про затвердження пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004–2009 років”.

Робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Київського національного університету внутрішніх справ України і кафедри кримінального процесу зазначеного навчального закладу. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої Ради КНУВС 30.06.2005 р. (протокол № 13), уточнено 30.10.2007 р. (протокол № 17).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є формулювання й обґрунтування положень, які у своїй основі сформувавши б теоретичну базу застосування заходів процесуального примусу в досудових стадіях кримінального судочинства; розробка на даній основі рекомендацій по вдосконаленню чинного кримінально-процесуального законодавства в частині, як закріплення підстав і умов застосування заходів процесуального примусу, так і гарантії дотримання при цьому прав та свобод людини й громадянина, практичної кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури по застосуванню заходів процесуального примусу в досудових стадіях кримінального процесу.

Для досягнення зазначеної мети в аспекті обмеження конституційних прав громадян, дисертантом були поставлені перед собою наступні завдання:

- розкрити теоретико-правові основи державного примусу та визначити в ньому місце і роль кримінально-процесуального примусу;
- розробити класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу;
- показати місце в системі заходів кримінально-процесуального примусу інститутів, що суттєво обмежують конституційні права і свободи громадян (взяття під варту та тримання під вартою);
- в системі заходів кримінально-процесуального примусу, визначити місце заходів, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, поміщенням в медичний або психіатричний стаціонар та проаналізувати їх законодавче закріплення;
- розкрити суть та значення запобіжних заходів, альтернативних взяттю під варту (заставу, підписку про невиїзд і т.п.);

- сформулювати рекомендації та пропозиції по внесенню змін і доповнень у чинне кримінально-процесуальне законодавство України.

Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні відносини, що виникають в процесі застосування заходів процесуального примусу у досудових стадіях кримінального процесу.

Предметом дослідження є обмеження окремих прав і свобод громадян в досудових стадіях кримінального судочинства України під час застосування до особи заходів процесуального примусу.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та завдань, його об'єкта та предмета. Під час дослідження застосовувались такі спеціальні методи дослідження: історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, логіко-юридичний, статистичні, соціологічні та інші.

Вибір і подальше використання зазначених методів має комбінований характер залежно від визначених завдань дослідження. Так, історико-правовий метод дозволив простежити розвиток нормативних положень та наукових поглядів на різні види обмеження прав громадян у часі. До порівняльно-правового та логіко-юридичного методів здобувач звертався при аналізі поглядів вчених, співставленні окремих нормативних положень у часі та при аналізі кримінально-процесуального законодавства України та інших країн з метою використання позитивного досвіду у сфері застосування заходів кримінально-процесуального примусу. З метою встановлення змісту та підстав застосування кожного з заходів процесуального примусу, перевага надавалася системно-структурному методу. Статистичні методи використовувалися для обґрунтування теоретичних і практичних положень роботи даними статистичної інформації щодо діяльності органів досудового розслідування. Соціологічні методи мали місце при вивченні практики застосування правоохоронними органами заходів кримінально-процесуального примусу в досудових стадіях кримінального процесу (анкетування). При цьому зазначені методи дослідження використовувалися в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність наукових результатів.

Нормативно-правовою базою дослідження є Конституція України, міжнародно-правові акти в галузі прав людини, чинне кримінальне, кримінально-процесуальне законодавство та законодавство зарубіжних країн, Закони України, інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, відповідне законодавство СРСР, Постанови Пленуму Верховного Суду України, проект нового КПК України тощо.

Емпірична база дослідження. В процесі дослідження за спеціальною анкетною було опитано 100 слідчих системи МВС України та 50 слідчих прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця дисертація перша в Україні, де зроблене комплексне і міждисциплінарне висвітлення декількох взаємопов'язаних проблем, які раніше дослідженню у своїй сукупності не піддавалися: питань, пов'язаних з теоретичними основами застосування державного

примусу в цілому, і кримінально-процесуального примусу зокрема, особливостей законодавчого регулювання заходів процесуального примусу та їх застосування в досудових стадіях кримінального судочинства. В дослідженні сформульовано ряд положень та висновків, які є внеском до науки кримінального процесу з даної проблеми і важливими для юридичної практики, а саме:

Вперше:

- розкрито теоретико-правові основи державного примусу з наступним визначенням в ньому місця та ролі кримінально-процесуального примусу;
- запропоновано закріпити в КПК України норму з вказівкою на проведення в необхідних випадках огляду одягу і взуття особи, що проходить освідчення;
- обґрунтовано, що з Закону України „Про попереднє ув'язнення” треба виділити норми, що регулюють кримінально-процесуальні відносини, і згрупувати їх в окремій главі КПК України;
- на підставі отриманих під час дослідження наукових результатів сформульовано низку пропозицій щодо змін та доповнень чинного кримінально-процесуального законодавства України (ст. ст. 14-1, 64, 148, 149, 151, 187, 190, 191, 193 КПК України), Закону України „Про оперативно-розшукову діяльність”, а також пропозиції до проекту КПК України.

Удосконалено:

- положення про необхідність розмежування поняття порушення кримінальної справи і порушення кримінального переслідування, розуміючи під першим винесення відповідної постанови відповідно до існуючих процесуальних правил, а під початком кримінального переслідування – момент початку процесуальних дій по викриттю особи у вчиненні злочину (затримання, обшуку, допиту) і тих дій, які мають характер примусу;
- положення щодо закріплення в КПК України одержання згоди у потерпілих або свідків на відібрання у них зразків для порівняльного дослідження;
- класифікація заходів процесуального примусу за критерієм зв'язку з юридичною відповідальністю та загальна класифікація заходів процесуального примусу.

Набули подальшого розвитку:

- пропозиція про закріплення в КПК України права на проведення слідчих дій до порушення кримінальної справи з дозволу суду. При цьому, термін розслідування по кримінальній справі повинен визначатися з моменту проведення першої невідкладної слідчої дії;
- позиція про те, що кінцевий строк тримання під вартою не повинен перевищувати дев'яти місяців, а продовження строків тримання під вартою через необхідність ознайомлення з матеріалами справи повинне бути обумовлене тільки ініціативою самого обвинуваченого;
- позиція щодо переліку в ст. 149 КПК України запобіжних заходів у порядку зростання від більш м'якого до більш суворого з можливістю послідовної заміни одного запобіжного заходу іншим;

- визначення місця в системі кримінально-процесуального примусу, помещення в медичний або психіатричний стаціонар та аналіз їх законодавчого закріплення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони є основою для подальшого розвитку та вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності на базі практичного вирішення проблем, які виникають при обмеженні конституційних прав і свобод громадян в досудових стадіях кримінального судочинства України. Одержані результати дослідження можуть бути використані:

- в науково-дослідній роботі – сформульовані, аргументовані та викладені теоретичні положення, висновки можуть стати підґрунтям для подальших наукових розробок щодо законодавчого врегулювання обмежень конституційних прав і свобод громадян в досудових стадіях кримінального процесу, яке спрямоване на захист прав і законних інтересів громадян;

- в законотворчій роботі – при внесенні змін до чинного КПК України та до проекту нового КПК України, а також в процесі підготовки інших законопроектів, нормативних актів, які регулюють діяльність органів розслідування, прокуратури та суду у кримінальному судочинстві;

- в навчально-методичній роботі – при підготовці окремих розділів навчальних та навчально-методичних посібників з курсу „Кримінальний процес України”, спецкурсів „Дізнання в ОВС”, „Забезпечення конституційних прав громадян при розслідуванні кримінальних справ”. Частина теоретичних положень, висновків і пропозицій дисертаційного дослідження вже реалізуються в навчальному процесі Київського національного університету внутрішніх справ при проведенні семінарських і практичних занять за темами: „Принципи кримінального процесу”, „Порушення кримінальної справи”, „Загальні положення досудового слідства” та „Проведення слідчих дій”.

Основні положення і висновки дисертації були сформульовані в пропозиціях, направлених до СУ ГУ МВС України в м. Києві, а також впроваджені в навчальний процес КНУВС (див. акти впровадження від 16 лютого 2007 року та від 25 січня 2007 року відповідно).

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу Київського національного університету внутрішніх справ України, представлена та обговорена на засіданні кафедри, схвалена на міжкафедральному семінарі та рекомендована до захисту.

Основні положення та висновки дослідження одержали апробацію у виступах і тезах доповідей на науково-теоретичних конференціях, зокрема на підсумковій науково-теоретичній конференції наукового товариства курсантів „Формування професійних якостей та духовної культури працівників міліції” (м. Київ, 20 квітня 2006 р.) та на науково-теоретичній конференції на тему „Проблеми підвищення ефективності державного управління в правоохоронній діяльності” (м. Київ, 2006 р.).

Публікації. Результати дослідження відображені в 5 публікаціях, 4 з яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України та у тезах доповіді на

науково-практичній конференції.

Структура дисертації обумовлена її метою, завданням і предметом дослідження, відповідає логіці наукового дослідження й вимогам ВАК України та складається зі вступу, переліку умовних позначень, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них основний текст дисертації – 172 сторінки, додатки на 11 сторінках, список використаних джерел на 29 сторінках (290 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації; зазначається її зв'язок з науковими програмами та планами; визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження, його наукова новизна; показано практичне значення одержаних результатів дослідження; апробація результатів дисертації та її структура.

Розділ перший – „Державний примус в кримінальному судочинстві” складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню найбільш важливих теоретичних питань щодо сутності державного примусу та загальнотеоретичної класифікації заходів державного примусу; сутності, поняття та процесу реалізації юридичної відповідальності; сутності та класифікації заходів кримінально-процесуального примусу тощо.

У підрозділі **1.1. „Теоретико-правові основи застосування заходів державного примусу”** розглядаються питання, пов'язані з правильним розумінням сутності, характеру державного примусу; поняття юридичної відповідальності та процесу її реалізації.

Відзначається, що сутність державного примусу і його заходів міститься в тому, що державний примус: – це вид соціального примусу; виникає тільки з переходом людства до державного стану; здійснюється апаратом публічної влади, наявність якого є необхідною ознакою будь-якої держави; у тоталітарній або авторитарній, антидемократичній державі являє волю осіб, що наділені владою, найчастіше перетворюючи у свавілля, не засноване на праві. У правовій, демократичній державі, примус, що виходить від неї, виражає волю більшості членів суспільства і заснований на праві, що виключає свавілля з боку держави; заходи державного примусу, з одного боку, обмежують права і свободи людини і громадянина, права і законні інтереси юридичних осіб, а з іншого боку, спрямовані на захист цих прав, свобод і законних інтересів; заходи державного примусу – це крайні, змушені заходи впливу з боку держави, її органів і посадових осіб.

Аналізуючи сутність різних поглядів вчених, автор приходять до висновку, що юридична відповідальність – це обов'язок особи, що вчинила правопорушення, прийняти заходи державного примусу.

У підрозділі **1.2. „Основні засади кримінального судочинства і кримінально-процесуальний примус”** дисертант вводить в науковий обіг поняття „основні засади кримінального судочинства”, під яким розуміє систему, що

складається з загально визнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів, конституційних принципів у сфері кримінального судочинства і принципів кримінального судочинства, закріплених в КПК України.

Порівнюючи та аналізуючи різні погляди вчених-процесуалістів, автор вивчає сутність кримінально-процесуального примусу, класифікацію його заходів та виділяє кримінально-процесуальний примус, який застосовується в стадії порушення кримінальної справи і кримінально-процесуальний примус, який застосовується в процесі досудового розслідування та відповідно пропонує класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу.

В розділі другому **„Обмеження конституційних прав громадян в стадії порушення кримінальної справи”**, який складається з двох підрозділів, досліджуються процеси виконання процесуальних дій та слідчої дії (огляд місця події) до моменту порушення кримінальної справи, їх завдання та правова основа.

У підрозділі 2.1. **„Різновиди обмеження конституційних прав громадян в стадії порушення кримінальної справи”** автор наводить приклади прогалин та недоліків в законодавстві при виконанні необхідних процесуальних дій та слідчої дії (огляд місця події), які виконуються до порушення кримінальної справи. Аналізуючи дане питання, з урахуванням думок вчених-процесуалістів, дисертант обґрунтовано прийшов до висновку, що необхідно дати змогу проведення слідчих дій до порушення кримінальної справи з дозволу суду. При цьому, термін розслідування по кримінальній справі повинен визначатися з моменту проведення першої невідкладної слідчої дії. Це необхідно для того, щоб уникнути штучного зростання порушення кримінальних справ, а потім закриття їх за малозначністю, за відсутністю складу злочину.

Досліджуються різновиди оперативно-розшукових заходів, якими обмежуються конституційні права громадян. Дисертант наголошує на необхідності посилити державний контроль в особі суб'єктів прокурорського нагляду та судового контролю за додержанням законності під час здійснення оперативно-розшукових заходів в стадії порушення кримінальної справи.

Піддається аналізу Закону України „Про оперативно-розшукову діяльність”, статті 187 КПК України, вивчаються думки вчених щодо поняття слідчої дії та оперативно-розшукового заходу. Резюмуючи дослідження цього питання, відзначається, що: не можуть до моменту порушення кримінальної справи вищевказані негласні дії органу дізнання називатися слідчими діями. Крім того, слідчий, навіть гіпотетично, не може бути суб'єктом оперативно-розшукових заходів, як накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку. Тому, робиться пропозиція про внесення змін до ч. 3. ст. 187 чинного КПК України, яку пропонується викласти у наступній редакції: „До порушення кримінальної справи такі заходи, як арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину можуть бути застосовані уповноваженими на те органами та особами, як оперативно-розшукові заходи в межах і порядку, передбачених Законом України „Про оперативно-розшукову

діяльність”.

У підрозділі 2.2. „Правові підстави обмежень окремих конституційних прав громадян в стадії порушення кримінальної справи” досліджуються проблемні питання підстав та самого процесу проведення огляду місця події в житлі або іншому володінні особи в примусовому порядку. Проаналізувавши законодавчу базу та думки вчених, автор приходить до висновку, що слідчий, вичерпавши всі можливості переконання, може провадити огляд місця події в примусовому порядку.

Зокрема, пропонується ч. 1 ст. 190 КПК України викласти у наступній редакції: „За наявності даних про те, що в певному місці було вчинено злочин, з метою виявлення слідів злочину, а також інших речових доказів, з’ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий провадить огляд місцевості, приміщення, предметів та документів”.

Статтю 191 КПК України відповідно доповнити частинами шостою та сьомою наступного змісту:

„Вимога слідчого про провадження огляду у вказаному ним місці і вказаних ним предметів та документів є обов’язковою для всіх фізичних та юридичних осіб”.

„У разі протидії з боку осіб, до яких звернута вимога, слідчий провадить огляд у примусовому порядку, наклавши на них грошове стягнення (штраф) в розмірі від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян”.

В дисертації аналізуються порядок, підстави, умови, суб’єкти та об’єкти проведення примусового освідування. При цьому автором робляться методичні поради щодо самого процесу проведення освідування та вивчивши закордонний досвід інших країн висувається пропозиція доповнити ч. 1 ст. 193 КПК України вказівкою на проведення в необхідних випадках огляду одягу і взуття особи, що проходить освідування.

Дисертант робить акцент на висновку, що чітке законодавче, теоретичне і практичне вирішення питань, пов’язаних з порядком, умовами, метою, завданнями, об’єктами освідування, його примусовим проведенням, сприяло б правильному та однаковому застосуванню даної слідчої дії органами досудового розслідування.

У розділі третьому „Обмеження конституційних прав громадян в стадії досудового розслідування”, який складається з трьох підрозділів, досліджуються питання щодо обмежень конституційних прав громадян в стадії досудового розслідування, пов’язаних з ізоляцією особи від суспільства та не пов’язаних з ізоляцією особи від суспільства. Аналізуються також інші заходи кримінально-процесуального примусу, які обмежують конституційні права громадян в стадії досудового розслідування.

У підрозділі 3.1. „Обмеження конституційних прав громадян в стадії досудового розслідування, пов’язане з ізоляцією особи від суспільства” вивчаються природа та принципи тримання під вартою з урахуванням думок представників кримінально-процесуального права. При цьому порівнюється зміст окремих статей КПК України та Закону України „Про попереднє ув’язнення”, після чого автор приходить до висновку, що у плані вдосконалення чинного

законодавства доцільно з Закону України „Про попереднє ув'язнення” виділити норми, що регулюють кримінально-процесуальні відносини, і згрупувати їх в окремій главі КПК України.

Наголошується, що законність і обґрунтованість тримання під вартою обумовлюються законністю та обґрунтованістю застосування взяття під варту, як запобіжного заходу.

Автор підтримує думку вчених, які відзначають, що особливість рішення про обрання запобіжного заходу полягає в тому, що для його прийняття достатньо імовірного знання про настання зазначених у законі наслідків, але всі факти, що обумовлюють цю ймовірність, повинні бути встановлені вірогідно.

Відповідно до викладеного пропонується змінити редакцію ч. 2 ст. 148 КПК України і замість слів „при наявності достатніх підстав вважати” записати: „при наявності достатньо доведених обставин, що дають підставу вважати”.

Досліджуються природа і сутність інституту затримання особи, а також питання щодо тримання осіб в психіатричному стаціонарі.

У підрозділі 3.2. „Обмеження конституційних прав громадян в стадії досудового розслідування не пов'язане з ізоляцією особи від суспільства” глибоко вивчаються, порівнюються між собою запобіжні заходи, які є альтернативними взяттю під варту. На основі проведеного дослідження, дисертант пропонує:

1. У ч. 1 ст. 154-1 КПК України, виключити вказівку на внесення предмета застави тільки на депозитний рахунок органу, що обрав даний запобіжний захід, і передбачити, що прийняття застави регулюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Включити в КПК України новий запобіжний захід „нагляд органів внутрішніх справ”. Він би міг містити в собі покладання на підозрюваного або обвинуваченого обов'язку з'являтися в орган внутрішніх справ для реєстрації, не залишати місце проживання в нічний час, не відвідувати певні місця й т.п. Новий запобіжний захід міг би обиратися у випадку відмови підозрюваного або обвинуваченого дати підписку про невиїзд, у випадку порушення ним підписки про невиїзд або ж, виходячи з обставин справи та особистості підозрюваного або обвинуваченого, замість підписки про невиїзд.

Запобіжні заходи альтернативні взяттю під варту залежно від особливостей їх правової природи автором поділено на три групи. До першої з них віднесені запобіжні заходи, що обмежують конституційне право на свободу пересування, які залежно від їх суворості розташовуються в наступному порядку: підписка про невиїзд, запропонований автором запобіжний захід у вигляді нагляду органів внутрішніх справ). Другу групу повинні скласти різні види поруки (особиста порука, нагляд командування військової частини, догляд за неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим), які, через різні категорії осіб, до яких вони застосовуються. Класифікації за ступенем суворості не підлягають. Третя, особлива

група запобіжних заходів, альтернативних взяттю під варту, представлена заставою, що, у свою чергу, може бути розділена на два види: застава, внесена підозрюваним або обвинуваченим і застава, внесена третьою особою.

У підрозділі 3.3. „Інші примусові заходи” вказується, що інші примусові заходи на відміну від затримання та запобіжних заходів можуть застосовуватися відносно осіб, що не є підозрюваними чи обвинуваченими. Досліджується правова природа приводу. Також підкреслюється, що в КПК України не вирішене питання про те, яким чином може бути здійснений привід, якщо буде потрібно проникнення в житло особи, що викликається, без її згоди. Пропонується вирішити цю проблему за аналогією з положеннями, які допускають провадження огляду житла, обшуку та виїмки в житлі без судового рішення у невідкладних випадках, що не терплять зволікання. Щодо накладення арешту на майно, то дисертант, вважаючи можливим вирішення у законі провадження обшуку (виїмки) і накладення арешту на майно у відповідних випадках на підставі єдиної постанови, а також складання єдиного протоколу обшуку (виїмки) і накладення арешту на майно, пропонує накладення арешту на майно провадити одночасно з обшуком, і в цьому випадку повинні діяти всі правила, які регулюють провадження обшуку в житлі та одержання судового дозволу на нього (ст. ст. 177, 183 КПК України). Аналізуючи особливий примусовий характер обшуку і виїмки, пропонується судові рішення про провадження обшуку і (або) виїмки передбачити для будь-яких видів обшуку, де б вони не провадилися.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовані найбільш важливі наукові теоретичні та практичні результати дисертації, вносяться конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази, яка регламентує обмеження прав громадян в стадії досудового розслідування. Серед висновків необхідно виділити такі положення:

1. За критерієм зв'язку з юридичною відповідальністю, передбаченою нормами матеріальних галузей права за вчинення правопорушення, заходи процесуального примусу слід розділити на три групи:

– заходи процесуального примусу, безпосередньо пов'язані з такою відповідальністю (покарання за вчинення злочину та адміністративного правопорушення);

– заходи процесуального примусу, опосередковано пов'язані з такою відповідальністю (заходи процесуального примусу, які застосовуються відносно підозрюваного або обвинуваченого; адміністративно-процесуальні запобіжні заходи);

– заходи процесуального примусу, не пов'язані з такою відповідальністю (заходи процесуального примусу, які застосовуються відносно особи, що не є підозрюваним або обвинуваченим, адміністративно-правові запобіжні заходи).

Щодо загальної класифікації заходів кримінально-процесуального примусу, то нами вона визначена такою:

а) за характером примусу:

– заходи кримінально-процесуального примусу фізичного характеру: затримання, взяття під варту, привід;

– заходи кримінально-процесуального примусу майнового характеру: застава, накладення арешту на майно, грошове стягнення;

– заходи кримінально-процесуального примусу морального характеру: підписка про невиїзд, особиста порука, нагляд командування військової частини, догляд за неповнолітнім обвинуваченим або підозрюваним, зобов'язання про явку, відсторонення від посади.

б) по суб'єктам, до яких вони застосовуються:

– заходи кримінально-процесуального примусу, які застосовуються тільки до підозрюваного або обвинуваченого: затримання, всі запобіжні заходи, відсторонення від посади; накладення арешту на майно;

– заходи кримінально-процесуального примусу, які застосовуються відносно підозрюваних і обвинувачених, але здатні зачіпати майнові інтереси інших осіб: особиста порука, догляд за неповнолітнім обвинуваченим або підозрюваним, застава, накладення арешту на майно;

– заходи кримінально-процесуального примусу, які застосовуються відносно підозрюваних і обвинувачених, потерпілих, свідків: зобов'язання про явку, привід;

– заходи кримінально-процесуального примусу, які застосовуються до всіх учасників кримінального судочинства і всіх інших осіб: грошове стягнення.

в) по ступеню обмеження прав і свобод:

– заходи кримінально-процесуального примусу, що обмежують конституційні права і свободи людини: затримання, взяття під варту, підписка про невиїзд, застава, відсторонення від посади;

– заходи кримінально-процесуального примусу, що безпосередньо не обмежують конституційні права і свободи людини: всі інші заходи кримінально-процесуального примусу.

2. Автором розроблено конкретні та концептуальні пропозиції змін у законодавстві України:

– в чинному КПК України закріпити право проведення слідчих дій до порушення кримінальної справи із дозволу суду. Термін розслідування по кримінальній справі повинен визначатися з моменту проведення першої невідкладної слідчої дії;

– ч. 3. ст. 187 чинного КПК України викласти в наступній редакції: „До порушення кримінальної справи такі заходи, як накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину можуть бути застосовані уповноваженими на те органами та особами, як оперативно-розшукові заходи в межах і порядку, передбаченому Законом України „Про оперативно-розшукову діяльність”;

– ч. 1 ст. 190 КПК України викласти у наступній редакції: „За наявності даних про те, що в певному місці було вчинено злочин, з метою виявлення слідів злочину,

а також інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий провадить огляд місцевості, приміщення, предметів та документів”.

Статтю 191 КПК України відповідно доповнити частинами шостою та сьомою наступного змісту: „Вимога слідчого про провадження огляду у вказаному ним місці і вказаних ним предметів та документів є обов'язковою для всіх фізичних та юридичних осіб”.

„У разі протидії з боку осіб, до яких звернута вимога, слідчий провадить огляд у примусовому порядку, наклавши на них грошове стягнення (штраф) в розмірі від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян”;

– примусове освідування припустимо у відношенні потерпілого і свідка, якщо ці особи не погоджуються добровільно це зробити, але необхідно встановити обов'язкове отримання дозволу суду на це. Це положення доцільно закріпити в ст. 193 КПК України. Крім того, на наш погляд, примусове проведення освідування за вказівкою слідчого (письмовій вимозі) неприпустимо;

– доцільно доповнити ч. 1 ст. 193 КПК України вказівкою на проведення в необхідних випадках огляду одягу і взуття особи, що проходить освідування;

– ст. 9 Закону України „Про оперативно-розшукову діяльність” [84] доповнити наступною нормою: „Якщо відносно громадянина України проводились оперативно-розшукові заходи у вигляді накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку, контролю за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією та причетність цієї особи до готування чи вчинення злочину не підтвердилась, оперативний підрозділ, який проводив ці оперативно-розшукові заходи повинен повідомити особу про те, що це мало місце”;

– в плані вдосконалювання чинного законодавства доцільно й логічно, на наш погляд, по-перше, з Закону України „Про попереднє ув'язнення” виділити норми, які регулюють кримінально-процесуальні відносини, і згрупувати їх в окремій главі КПК; по-друге, норми, пов'язані з організацією та порядком функціонування місць тримання під вартою, об'єднати в одному розділі, наприклад, у Положенні „Про Державний Департамент України з питань виконання покарань”, яке можна було б назвати Положення „Про установи й органи, що виконують тримання під вартою підозрюваних та обвинувачених у вчиненні злочинів і кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі”;

– доцільно змінити редакцію ч. 2 ст. 148 КПК України і замість слів „при наявності достатніх підстав вважати” записати: „при наявності достатньо доведених обставин, що дають підставу вважати”;

– граничний строк тримання під вартою не повинен перевищувати дев'яти місяців, а продовження строків тримання під вартою через необхідність ознайомлення з матеріалами справи повинно бути обумовлене тільки ініціативою самого обвинуваченого;

– здійснити розмежування понять порушення кримінальної справи і

порушення (початок) кримінального переслідування, розуміючи під першим винесення відповідної постанови по існуючих процесуальних правилах, а під початком кримінального переслідування – момент початку процесуальних дій по викриттю особи у вчиненні злочину (затримання, обшуку, допиту) і тих дій, які мають характер примусу;

– статтю 151 КПК України доповнити частиною 3-ою в наступній редакції: „Слідчий зобов’язаний повідомляти дільничного інспектора міліції про факт обрання даного запобіжного заходу відносно особи, яка проживає на території, що обслуговується цим дільничним інспектором”;

– доповнити КПК України новим запобіжним заходом – „наглядом органів внутрішніх справ”;

– в ст. 149 КПК України загальні положення про поруку, слід виділити в окрему частину.

Окремо також варто передбачити специфічний запобіжний захід у вигляді застави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Василенко Д. Л. Щодо проведення окремих слідчих дій до прийняття рішення про порушення кримінальної справи / Д. Л. Василенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 1. – С. 135–139.

2. Василенко Д. Л. Захист прав і свобод громадян при освідуванні / Д. Л. Василенко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 6. – С. 51–56.

3. Василенко Д. Л. Обмеження конституційного права громадян на недоторканість житла в стадії порушення кримінальної справи / Д. Л. Василенко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 68–73.

4. Василенко Д. Л. Обмеження конституційного права громадян на свободу та особисту недоторканість при затриманні – як заході кримінально-процесуального примусу / Д. Л. Василенко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 5. – С. 92–99.

5. Василенко Д. Л. Обмеження конституційного права громадян на недоторканість житла в кримінальному судочинстві / Д. Л. Василенко // Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції „Проблеми підвищення ефективності державного управління в правоохоронній діяльності”. – К., 2006. – С. 172–175.

АНОТАЦІЯ

Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2008.

Дисертація є монографічним дослідженням теоретичних, практичних та правових проблем, які пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян в досудових стадіях кримінального судочинства України.

В роботі розглядаються питання щодо сутності, характеру державного примусу та загальнотеоретичної класифікації заходів державного примусу; поняття юридичної відповідальності та процесу її реалізації; сутності та класифікації заходів кримінально-процесуального примусу. В дисертації також аналізуються правові проблеми, які виникають під час: виконання необхідних процесуальних дій та слідчої дії (огляд місця події) до моменту порушення кримінальної справи, тримання особи під вартою, кримінально-процесуального затримання, поміщення особи в психіатричний стаціонар, обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з ізоляцією особи від суспільства, провадження інших примусових заходів, які можуть застосовуватися відносно осіб, що не є підозрюваними чи обвинуваченими.

Ключові слова: обмеження конституційних прав і свобод громадян; кримінально-процесуальний примус; основні засади кримінального судочинства; інші примусові заходи.

АННОТАЦІЯ

Василенко Д. Л. Ограничения отдельных прав граждан во время досудебного производства. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Киевский национальный университет внутренних дел. – Киев, 2008.

Диссертация является монографическим исследованием теоретических, практических и правовых проблем, которые связаны с ограничением конституционных прав и свобод граждан на досудебных стадиях уголовного судопроизводства Украины.

Рассматриваются вопросы, связанные с правильным пониманием сущности, характера государственного принуждения; понятия юридической ответственности и процесса её реализации. Вводится в научный оборот понятие «основные начала уголовного судопроизводства». Значительное внимание в диссертации уделяется изучению сути уголовно-процессуального принуждения и даётся его классификация.

Анализируются нормы УПК Украины, которые регулируют порядок производства процессуальных проверочных действий и такого следственного действия, как осмотр места происшествия, которые проводятся до возбуждения уголовного дела. Обосновывается необходимость закрепить в УПК Украины право проведения следственных действий до возбуждения уголовного дела по разрешению суда и срок расследования по уголовному делу должен определяться с момента

проведения первого неотложного следственного действия.

В диссертации рассматриваются вопросы относительно задач и правовой основы ограничений конституционных прав граждан на стадии возбуждения уголовного дела. Детально изучаются проблемные аспекты оснований и самого процесса проведения осмотра места происшествия в жилье или другом владении личности в принудительном порядке. При этом автор считает, что следователь, исчерпав все возможности убеждения, может проводить осмотр места происшествия в принудительном порядке. Это свидетельствует о несовершенности действующего УПК Украины. В работе обосновывается необходимость внесения соответствующих изменений и предлагается вариант таких изменений в уголовно-процессуальный закон.

Исследуя порядок, основания, условия, субъектов и объекты проведения принудительного освидетельствования, диссертант высказывает мысль, что принудительное освидетельствование допустимо в отношении потерпевшего и свидетеля, если эти лица не соглашаются добровольно это сделать. В таких случаях для обеспечения гарантий, прав и законных интересов граждан, необходимо установить обязательное получение разрешения суда. Автором внесено предложение закрепить это в УПК Украины.

Во время освещения вопроса об ограничении конституционных прав граждан на тайну почтовой переписки, телефонных разговоров, телеграфной и другой корреспонденции, автором анализируются пробелы в законодательстве, которые не позволяют гражданам отстаивать свои конституционные права. Соответственно предлагаются изменения в Закон Украины «Об оперативно-розыскной деятельности».

Рассматривается правовая природа содержания под стражей. Автор приходит к выводу, что в плане усовершенствования действующего законодательства целесообразно из Закона Украины «О предварительном заключении» выделить нормы, которые регулируют уголовно-процессуальные отношения, и сгруппировать их в отдельной главе УПК Украины.

Отмечается, что законность и обоснованность содержания под стражей обуславливается законностью и обоснованностью применения взятия под стражу, в качестве меры пресечения, которые могут быть достигнуты при наличии установленных законом условий и оснований с учётом обстоятельств, которые влияют на выбор мер уголовно-процессуального принуждения. Эти условия всесторонне анализируются.

Подчёркивается, что исследовав сроки содержания под стражей и порядок их продления, автор делает аргументированный вывод о том, что сроки содержания под стражей по УПК Украины остаются неоправданно долгими и противоречат международно-правовым основным началам уголовного судопроизводства в части «разумности», после чего обосновывается предложение о внесении соответствующих изменений в УПК Украины.

Указывается, что взятие под стражу, как мера пресечения в отношении

подозреваемого на самом деле является продолжением задержания, фактически представляет собою не предусмотренное уголовно-процессуальным законом продолжение срока задержания.

Исследование возможности уголовно-процессуального задержания, как до возбуждения уголовного дела, так и после того – указывает на несовершенство современного УПК Украины, и автор предлагает в украинском уголовном процессе разграничить понятия возбуждения уголовного дела и возбуждения (начало) уголовного преследования.

Обращается внимание на сходность уголовно-процессуальных институтов помещения в психиатрический стационар и взятия под стражу, содержания в психиатрическом стационаре и содержания под стражей в следственном изоляторе.

Мерам пресечения при этом даётся классификация.

Освещаются вопросы, связанные с проведением принудительного исполнения привода, наложением ареста на имущество, а также обыска и выемки.

Ключевые слова: ограничение конституционных прав и свобод граждан; уголовно-процессуальное принуждение; основные начала уголовного судопроизводства; другие принудительные меры.

ANNOTATION

Vasilenko D. L. Limitation of constitutional rights and freedoms of citizens in the pre-trial stages of the criminal legal proceeding of Ukraine. – Manuscript.

Dissertation on the receipt of graduate degree of candidate of legal sciences in speciality 12.00.09 – is a criminal process and criminalistics; judicial examination. – Kyiv national university of internal affairs. – Kyiv, 2008.

Dissertation is monographic research of theoretical, practical and legal problems which are related to limitation of constitutional rights for citizens in the pre-trial stages of the criminal legal proceeding of Ukraine.

In work questions are examined in relation to essence, character of state compulsion; concept of legal responsibility and process of its realization; essences of criminally procedural compulsion. Legal problems which arise up under time are also analyzed in dissertation: implementation of necessary judicial actions and investigation action (review of place of event) to excitation of criminal case, holding of person under a guard, criminally procedural detention, setting of person in psychiatric permanent establishment, electing of measure of suppression, unconnected with the isolation of person, realization of other forced measures.

Keywords: limitation of constitutional rights and freedoms of citizens; criminally procedural compulsion; basic principles of the criminal legal proceeding; other forced measures.